

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.64.16874

УДК 342.72(477):340.62:341(045)

Ю. В. Бондарчук,

здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4485-5401>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ОСОБИ, ЯКА СТРАЖДАЄ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: julia.bondarchuk@ukr.net

Мета статті: визначити шляхи і нормативні аспекти оптимізації та удосконалення правового регулювання статусу особи, яка страждає на психічні розлади. **Методи:** порівняльно-правовий аналіз, пізнавально-аналітичний та ін. **Результати:** встановлено, що українське законодавство розвивається до міжнародних стандартів та сприяє протидії дискримінації осіб, які страждають на психічні розлади. Запропоновано шляхи сприяння розвитку політики недискримінації психічно хворих осіб. **Обговорення:** проаналізовано міжнародні стандарти закріплення правового статусу осіб, що страждають на психічні розлади. Висвітлено основні нормативні аспекти правового статусу особи, яка страждає на психічні розлади, в Україні. Визначено особливості вітчизняного законодавства та напрями його удосконалення в частині протидії дискримінації осіб, що страждають на психічні розлади.

Ключові слова: права людини; правовий статус; дієдатність; психіатрична допомога; особа, що страждає на психічні розлади.

Постановка проблеми та її актуальність. У чинному законодавстві України містяться норми щодо правового статусу осіб, які страждають на психічні розлади, що визначають особливості застосування примусових заходів медичного характеру щодо психічно хворих осіб, забезпечуючи захист прав та інтересів цих осіб. В законодавстві міститься широкий спектр нормативних критеріїв, що визначають права та свободи людей, які страждають на психічні розлади, проте, користуючись лише вітчизняними нормативно-правовими актами, складно забезпечити гарантію прав осіб, які страждають на психічні розлади, та лояльне ставлення до них. Правове регулювання статусу досліджуваної категорії осіб потребує удосконалення відповідно до міжнародних стандартів з метою належного врегулювання правового статусу особи, яка страждає на психічні розлади.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблеми правового захисту статусу осіб, які страждають на психічні розлади, щороку набувають актуальності, що пов'язано із збільшенням рівня захворюваності. Чимало дослідників досліджували питання щодо статусу психічно хворих осіб у суспільстві. У роботах Е.І. Кудинової, Л.В. Рахман, О.В. Широнова, Ю.П. Аленіна, К.В. Антонова, В.М. Бурдіна, Б.М. Дердюка, В.Г. Дрозд досліджувались поведінка осіб при психічних розладах, розроблялися реабілітаційні програми, розкривалися питання примусових заходів медичного характеру. Проте у сучасних реаліях залишається актуальною потреба у дослідженні національних стандартів дотримання прав осіб, що страждають на психічні розлади, та їх відповідності міжнародним стандартам.

Метою дослідження є визначення шляхів оптимізації та удосконалення правового регулювання статусу особи, яка страждає на психічні розлади.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом правовий статус особи розглядають як сукупність прав, свобод та обов'язків, які закріплені у нормативно-правових актах. До певних категорій осіб законодавець сформував окремі підходи щодо встановлення їхнього правового статусу. Серед них особи, які страждають на психічні розлади. Згідно статистики в Україні 1,2 млн жителів (це більше 3% всього населення) страждає психічними розладами, і цей показник з кожним роком зростає. Вже котрий рік поспіль Україна посідає перше місце за кількістю психічних розладів у Європі – майже 2 мільйони українців щороку стають пацієнтами психіатричних лікарень. За оцінками фахівців, від різноманітних нервових розладів страждає кожен третій українець [1]. Головним завданням держави є захист прав психічно хворих осіб, адже психічно хворі особи вважаються найбільш незахищеною категорією населення. В Україні розроблена нормативно-правова база щодо дотримання та захисту прав особи, що страждає психічними розладами, проте механізм застосування правових норм, які забезпечують реалізацію та захист потребує удосконалення.

Правовий статус особи, яка страждає на психічні розлади, на міжнародному рівні закріплено в Загальній декларації прав людини. В декларації встановлено право на життя, свободу й особисту недоторканність, на соціальне обслуговування (забезпечення їжею, одягом, житлом), це є основними потребами людей які мають психічні розлади [2]. Психічно хворі особи не повинні відчувати приниження та дискримінацію від оточуючих людей.

Конвенція про права осіб з інвалідністю передбачає спеціальні гарантії прав і свобод безпосередньо для осіб з розладами психіки та поведінки. У статті 1 Конвенції передбачено, що до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній по-

вній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Стаття 3 Конвенції про права осіб з інвалідністю вказує на основні принципи поваги до гідності, недискримінації, залучення та включення, поваги до особливостей, рівності можливостей, доступності, рівності між чоловіками і жінками і поваги до прав дітей [3].

Загальновідомо, що люди із психічними розладами, мають певні особливості та фізіологічні потреби, проте вони також мають право на професійну та медичну допомогу на гідному рівні. Психічні розлади мають різні прояви: прояв емоційного стану, агресія та більш важкі форми захворювання такі, як шизофренія. Люди, які отримують медичну допомогу та розуміють свою проблему, не повинні відчувати дискомфорт від роботодавців та повинні бути захищеними від незаконної трудової експлуатації.

Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Декларацію про права розумово відсталих осіб, яка проголошує права осіб з інтелектуальною недостатністю [4]. Відповідно до неї такі люди мають рівні та особливі права порівняно із іншими громадянами. Психічно хворі особи потребують особливої уваги від держави, адже часто їх права порушують та зловживають ними.

Психічно хворі мають право на професійну, гуманітарну допомогу. Вони повинні бути захищеними від експлуатації, поганого відношення і приниження, у відповідності з етичними стандартами Гавайської декларації, переглянутої і ухваленої Генеральною асамблеєю Всесвітньої психіатричної асоціації (ВПА) у Відні 1983 році [6].

Також можна відзначити низку нормативно-правових актів, які містять рекомендаційний характер щодо прав та свобод розумово-відсталих осіб. Першим таким актом стала Декларація про права розумово відсталих осіб, проголошена резолюцією 2856 (XXVI) Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1971 року [2]. В декларації передбачено, що розумово відсталі особи мають ті ж самі права, що і інші людські істоти (пункт 1). Документ закріплює за такими особами право на належну медичну допомогу (пункт 2), на економічну безпеку та належний рівень життя (пункт 3), право по можливості залишатись зі своєю родиною (пункт 4), на кваліфікованого

опікуна (пункт 5) та на захист від експлуатації, катування, нелюдського, та такого, що принижує гідність, поводження та покарання (пункт 6).

Зазвичай, люди, які страждають на психічні розлади, не усвідомлюють стан свого здоров'я, адже психічні розлади супроводжуються ураженням головного мозку, саме тому виникає потреба в забезпеченні примусової медичної допомоги, яка застосовується лише в судовому порядку. Подати звернення до суду має право лікар-психіатр. Якщо особі необхідна госпіталізація, то відповідно до ч. 5 ст. 12, ч. 1 ст. 17 Закону України «Про психіатричну допомогу» особу мають право лікувати. Застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги відбувається із дотриманням правил Державних стандартів соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами [6]. Метою лікування психічно хворої особи є покращення її психічного здоров'я. Лікування повинне відбуватися лише в інтересах пацієнта. Зловживання психіатрією є незаконним, лікар повинен користуватися професійними вміннями та етичним засадам, забезпечувати адекватне й ефективне лікування.

Існують випадки, коли людина сама усвідомлює погіршення свого психічного стану та звертається до закладів надання медичної допомоги. Особа, яка лікується в психіатричних установах повинна бути юридично захищена від розголошення її діагнозу захворювання. Право на таємницю про стан здоров'я закріплено в ст. 286 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), тобто ніхто не має право розголошувати чи вимагати від особи інформацію про діагноз або методи лікування [7].

Отже, під час застосування примусових методів лікування до психічно хворих осіб насамперед потрібно керуватися законодавчими нормами, міжнародними актами та загальними стандартами захисту прав людини, яка страждає розумовими та поведінковими розладами. Такі люди мають усі ті права, що й інші особи, проте їх дієздатність є обмеженою, відповідно до ст. 36 ЦК України [7]. Тобто особа, яка страждає на психічні розлади, може здійснювати ли-

ше дрібні, побутові правочини, наприклад купувати продукти в магазині. У випадку визнання особи недієздатною, її майном розпоряджається опікун, який має право вчинювати правочини лише в інтересах недієздатної особи. Законодавець убезпечив недієздатних психічно хворих осіб від незаконного продажу майна, адже опікун для проведення договору купівлі-продажу від імені недієздатної особи повинен отримати дозвіл суду на укладання такого договору. Аналізуючи судові рішення, слід взяти до уваги судові рішення Суровського районного суду м. Одеси № 523/15683/15-ц. Позовними вимогами було витребування майна недієздатної особи із чужого незаконного володіння. Опікун недієздатної особи шляхом дарування частини власного будинку психічно хворій особі здійснив продаж будинку, який був у власності недієздатної особи. Суд не задовільнив позовні вимоги недієздатної особи, адже теперішній власник на законних підставах придбав будинок [8]. Суд надає можливість опікуну здійснити продаж майна в тому випадку, коли в цьому правочині зацікавлена недієздатна особа, наприклад особі потрібні кошти на лікування і така можливість покращить психічне чи фізичне здоров'я особи.

Слід зазначити, що, на нашу думку, використання терміну «недієздатна особа» в ч. 1 ст. 39 ЦКУ є дискримінуючим, адже в ній зазначено: «Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними» [7]. Законотворцям краще замінити термін «недієздатний» на більш лояльний, наприклад, «зменшена дієздатність психічно хворої особи». Українське законодавство містить норми, зміст і формулювання яких породжують стигматизацію та дискримінацію по відношенню до осіб, які мають психічні розлади.

Проаналізувавши стандарти поводження із особами, які мають психічні розлади, можна зробити висновок, що особа самостійно може прийняти рішення щодо способу чи необхідності її лікування, але разом з тим враховується стан особи – чи спроможна вона зрозуміти та прийняти рішення щодо свого психічного стану. Особи із психічними розладами, як і всі інші,

мають право на освіту та працю, а також на захист від будь-яких форм дискримінації.

Відповідно до угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами визначено, що Україна бере на себе зобов'язання зміцнювати систему охорони здоров'я, контролювати та запобігати поширенню неінфекційних захворювань, пропагувати здоровий спосіб життя, покращувати психічне здоров'я громадян України [9]. Українська влада зобов'язана покращувати як законодавчо так і практично умови проживання психічно хворих осіб, надавати якісні освітні послуги, якісну безоплатну медичну допомогу. Під час надання допомоги особі, яка страждає на психічні розлади, у першу чергу потрібно забезпечити її добробут, комфортне існування в середовищі, яке є чутливим до її потреб у сфері психічного здоров'я.

Українське законодавство імплементує міжнародні стандарти щодо поводження з особами з психічними та розумовими розладами, що суттєво відзначається на розвитку нормативно-правового регулювання психічно хворих осіб. У Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року містяться заходи, які спрямовані на припинення дискримінації психічно хворих осіб. До виконання цієї програми входить підтримка працевлаштування осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями, їхня соціальна інтеграція, здобуття ними освіти, впровадження ефективного механізму здійснення контролю за дотриманням прав людини під час надання допомоги людям з проблемами психічного здоров'я та механізму притягнення до відповідальності за дії, що мають ознаки дискримінації за ознакою психічного здоров'я [10]. Ці заходи допоможуть соціалізувати вказану категорію осіб, зробити їхнє життя повноцінним і, в той же час, соціально захищеним. Держава повинна забезпечити громадянам реалізацію їхніх прав, адже для людей, які мають психічні розлади, досить важко працевлаштуватися та не відчувати тиск колег та оточуючих. Українське законодавство повинне не лише забезпечити права осіб, які страждають на психічні розлади, а й розвинути у суспільстві

повагу та розуміння до даної категорії людей. Це може супроводжуватися тематичними розмовами в закладах освіти, відвідуванням медичних закладів, де перебувають хворі на психічні розлади.

Також слід удосконалити закон України «Про соціальні послуги» [11], адже по суті в законі не вказано перелік соціальних послуг для психічно хворих осіб, які проживають самотійно чи із сім'єю. Соціальні послуги на рівні громади для осіб із психічними розладами залишаються недоступними. Прослідковується психологічна дискримінація хворих з боку громадян, адже ізолювання державою психічно хворих осіб насторожує громадян щодо безпечності поведінки цих осіб або спілкування з ними.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна з упевненістю сказати, що українське законодавство розвивається до міжнародних стандартів та протидіє дискримінації осіб, які страждають на психічні розлади. Влада реформує медичні заклади лікування психічно хворих осіб та приділяє особливу увагу людям із особливими потребами. Проте на законодавчому рівні люди, які страждають на психічні розлади, недостатньо забезпечені соціальними послугами. Також слід зазначити, що влада повинна сприяти людяному ставленню до осіб із психічними розладами: активно проводити бесіди в закладах освіти щодо недискримінації психічно хворих осіб, надавати гідний розвиток у закладах освіти для людей із особливими потребами, забезпечувати безоплатними медичними центрами.

Література

1. 10 жовтня суспільство відзначає Всесвітній день психічного здоров'я. Міністерство соціальної політики України. 2017. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/14055.html> (дата звернення 06.06.2022).
2. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення 06.06.2022).
3. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 груд. 2006 р. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 06.06.2022).

4. Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, proclaimed by General Assembly resolution 2856 (XXVI) of 20 December 1971. United Nations Human Rights Office of High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightsOfMentallyRetardedPersons.aspx> (дата звернення 06.06.2022).

5. Глуховский В.В. Права пациента – права человека в системе здравоохранения и медицине. Киев, 2004. 216 с.

6. Про затвердження Державного стандарту соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами: наказ Міністерства соціальної політики України від 17 груд. 2018 р. № 1901. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text> (дата звернення 06.06.2022).

7. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.

8. Рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 11 груд. 2019 р. по справі № 523/15683/15-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86403753> (дата звернення 06.06.2022).

9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (в останній редакції від 01.02.2020). Інформ.-правова система «ЛІГА-ЗАКОН». 2020. Розд. V. Гл. 22. Ст. 427. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU14097.html (дата звернення 06.06.2022).

10. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2017 р. № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 06.06.2022).

11. Про соціальні послуги: Закон України від 27 квіт. 2022 р. № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 06.06.2022).

References

1. 10 zhovtnja suspil'stvo vidznachaje Vse-svitnij den' psihichnogo zdorov'ja. Ministerstvo social'noi' polityky Ukrainy. 2017. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/14055.html> (дата звернення 06.06.2022).

2. Zagal'na deklaracija prav ljudyny vid 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення 06.06.2022).

3. Konvencija pro prava osib z invalidnistju vid 13.12.2006. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 06.06.2022).

4. Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, proclaimed by General Assembly resolution 2856 (XXVI) of 20 December 1971. United Nations Human Rights Office of High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightsOfMentallyRetardedPersons.aspx> (дата звернення 06.06.2022).

5. Gluhovskij V.V. Prava pacyenta – prava cheloveka v systeme zdavoohranenija y medycyne. Kiev, 2004. 216 s.

6. Pro zatverdzhennja Derzhavnogo standartu social'noi' rehabilitacii' osib z intelektual'nymy ta psyhichnymy rozladamy: nakaz Ministerstva social'noi' polityky Ukrainy vid 17.12.2018. № 1901. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text> (дата звернення 06.06.2022).

7. Cyvil'nyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. *Oficijnyj visnyk Ukrainy*. 2003. № 11. Ст. 461.

8. Rishennja Suvorov's'kogo rajonnogo sudu m. Odesy vid 11.12.2019 po spravi № 523/15683/15-с. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86403753> (дата звернення 06.06.2022).

9. Uгода pro asociaciju mizh Ukrain'noju, z odnijej' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony (v ostannij redakcii' vid 01.02.2020). Inform.-pravova systema «LIGA-ZAKON». 2020. Rozd. V. Gl. 22. St. 427. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU14097.html (дата звернення 06.06.2022).

10. Pro shvalennja Konceptii' rozvytku ohorony psihichnogo zdorov'ja v Ukraini na period do 2030 roku: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 № 1018-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 06.06.2022).

11. Pro social'ni poslugy: Zakon Ukrainy vid 27.04.2022 № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 06.06.2022).

LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF A PERSON SUFFERING OF MENTAL DISORDERS

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: julia.bondarchuk@ukr.net

Purpose of the article: to identify ways and normative aspects of optimization and improvement of legal regulation of the status of a person suffering from mental disorders. **Methods:** comparative legal analysis, cognitive-analytical, etc. **Result:** it is established that Ukrainian legislation develops to international standards and helps to combat discrimination against persons suffering from mental disorders. It is concluded that at the legislative level, people suffering from mental disorders are not sufficiently provided with social services. Ways to promote the development of non-discrimination policy for mentally ill people are proposed. **Discussion:** international standards for consolidating the legal status of persons suffering from mental disorders are analyzed. The main provisions of the Universal Declaration of Human Rights, special guarantees of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities are described. The main normative aspects of the legal status of a person suffering from mental disorders in Ukraine are highlighted. The peculiarities of the domestic legislation and directions of its improvement in the part of counteraction of discrimination of the persons suffering from mental frustration are defined.

The main task of the state is to protect the rights of mentally ill people, because mentally ill people are considered the most vulnerable category of the population. Ukraine has developed a legal framework for the observance and protection of the rights of persons suffering from mental disorders, but the mechanism of application of legal norms that ensure the implementation and protection needs to be improved. People with mental disorders have certain characteristics and physiological needs, but they also have the right to professional and medical care at a decent level. After analyzing the standards of treatment of persons with mental disorders, we can conclude that a person can decide on the method or need of treatment, but at the same time takes into account the person's condition - whether he can understand and decide on his mental state. People with mental disorders, like everyone else, have the right to education and employment, as well as protection from all forms of discrimination.

Key words: human rights; legal status; legal capacity; psychiatric care; person suffering from mental disorders.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2022